

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXIX
2023

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași),
Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely
(Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași),
Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al
Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române
(Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Antal Lukács (București), Ion
Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra),
Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în
exclusivitate autorilor.

Coperta I: Constantin Diamandi, ministru plenipotențiar al României la Paris,
sosind la Palatul Élysée (L'illustration, 8 ianuarie 1927, imagine din col. Adrian-
Bogdan Ceobanu)

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Ana Honcu, <i>Initiative édititaire des femmes dans les provinces de Dacie et Mésie Inférieure (Ier-IIIe siècles apr. J.-C.)</i>	7
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, <i>New data on the salt resources from Ocna Dejului-Sic-Cojocna-Gherla area in Roman Dacia</i>	19
Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon, <i>Moartea „ducelui Valahiei”: situația din Moldova în informațiile Casei de Habsburg din vara anului 1496</i>	27
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebellion and Peace: The paths for conflict resolution in Huguenot and Catholic propaganda during the French Wars of Religion</i>	33
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Mormintele Cantacuzinilor moldoveni (secolele XVII-XIX)</i>	55
Ștefan Lemny, <i>Istoria ca o poveste: Istoria Imperiului Otoman de Cantemir</i>	83
Petronel Zahariuc, <i>Contribuții la istoria familiei Balș în secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, după testamente și foi de zestre</i>	95

Ștefan S. Gorovei, <i>Heraldica teritorială – manifest de putere?</i>	123
Laurențiu Rădvan, <i>Din consecințele Regulamentului Organic: înființarea Eforiei orașului Iași și alegerea primilor săi membri</i>	139
Simion Câlția, <i>Practici științifice și norme sanitare în regulamentele Laboratorului comunal chimico-bacteriologic al Bucureștiului</i>	157
Claudiu-Lucian Topor, <i>Carsten Nielsen and his “controversial” agreements in Romania (1915). Files re-opened in Nazi Germany</i>	169
Iana Bălan, <i>Ofensiva Brusilov: catalizator al negocierilor și al intrării României în război? Câteva ipoteze istoriografice</i>	191

Adrian Vițalaru, <i>Strategic interests and economic cooperation. The beginning of trade relations between Romania and Poland (1920-1921)</i>	207
Ionel Doctoru, <i>„Vrem Ambasadă la Paris!” – Demersurile autorităților române pentru modificarea statutului Legației din capitala Franței (1926)</i>	221
Daniela Popescu, <i>Educație, școli și propagandă în cadrul grupului etnic german din România (1940-1944)</i>	235
Vasile Ungureanu, <i>Le diplomate Alexandru Paleologu</i>	249
Ciprian Nițulescu, <i>Între stema regală și steaua roșie. Aspecte privind personalul diplomatic al României (1947-1952)</i>	263
Iulian Moga, <i>Mama Gabrieli, the contemporary confessor of Georgia</i>	297
Andi Mihalache, <i>Despre tăcere și noile abordări din studiile culturale</i>	311

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	339
Alexandru Vulpe, <i>Protoistoria României</i>, ediție îngrijită de Radu Băjenaru, București, Editura Academiei Române, 2020, 308 p. (Bogdan-Ștefan Novac); Irina Nemțeanu, <i>Ipostaze ale locuirii comunităților evreiești din Moldova (1775-1930)</i>, București, Editura Simetria, 2022 (Tudor Gaiță); Andreea Pop, <i>Arhitectura de veci în România. Cimitire, mausolee, edificii funerare în spațiul extracarpatic (1830-1939)</i>, București, Editura Patrimonia, 2021, 224 p. (Ioan Grămadă); <i>Servitorii Statului: funcționari, funcții și funcționarism în România modernă (1830-1948)</i>, coord. Judit Pál, Vlad Popovici, Andrei Florin Sora, Cluj-Napoca, Mega, 2022, 452 p. (Dan-Alexandru Săvoaia); <i>Elita românească și itinerariile modernității. Omagiu Profesorului Mihai Cojocariu</i>, coord. Cristian Ploscaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 555 p. (Ion Cârja); <i>Identitățile Chișinăului: Strada 31 August 1989</i>, coord. Sergiu Musteață, Alexandru Corduneanu, Chișinău, 2023, 249 p. (Mihai Anatolii Ciobanu); Paul Brummell, <i>Diplomatic Gifts. A History in Fifty Presents</i>, London, Hurst&Company, 2022, 423 p. (Adrian-Bogdan Ceobanu); James Stourton, <i>British Embassies. Their Diplomatic and Architectural History</i>, photographs by Luke White, London, Frances Lincoln Publishers, 2017, 352 p. (Adrian-Bogdan Ceobanu); Norman Stone, <i>Primul Război Mondial. O scurtă istorie</i>, București, Editura Litera, 2023, 256 p. (Andrei Chirilă); Diana Preston, <i>Opt zile la Ialta. Cum au configurat Churchill, Roosevelt și Stalin lumea postbelică</i>, București, Editura RAO, 2022, 473 p. (Andreea Ioana Ursulescu).	
<i>Abrevieri</i>	361

Educație, școli și propagandă în cadrul grupului etnic german din România (1940-1944)**

Repere introductive

Analiza anilor interbelici din spațiul românesc, în termeni de societate, cultură, politică și minorități naționale, subliniază complexitatea perioadei, generată de intersectarea sau conflictualitatea acestor paliere. Odată cu adoptarea Constituției din anul 1938, abordarea autorităților române față de minorități, cu precădere cea germană, s-a schimbat. În primăvara anului 1938, Direcțiunea Minorităților din cadrul Ministerului Cultelor și Artelor a devenit Comisariatul General pentru Minorități și se afla în subordinea Consiliului de Miniștri. Inclusiv în interiorul comunității germane existau tensiuni și lipsă de omogenitate, devenită evidentă la finalul anilor '30 când, în comunitatea germană și în Partidul Național German condus de Fritz Fabritius, s-au amplificat disputele politice. În plus, faptul că acesta propusese un statut al germanilor direct primului ministru, fără consultări nici măcar cu ambasada germană, nu doar că a atras atenția autorităților române de a-i monitoriza mai vigilent, dar a dus la respingerea propunerii¹. Din 1939, Fabritius a început să implementeze un proces de reorganizare a comunității germane, urmând ideile și principiile național-socialiste, iar structura organizațională a început să se ramifice treptat². În privința revendicărilor către autoritățile române, dincolo de cele politice sau economice, au fost și cereri educaționale. Vasile Ciobanu analizează aceste solicitări, printre care enumerăm cererea de echivalare a studiilor universitare cu cele parcurse în cadrul universităților germane sau de înființare a unei entități separate pentru tinerii germani, ambele respinse de către Armand Călinescu în iulie 1939³.

* Asist. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București; ACS dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, România; daniela.popescu@istorie.unibuc.ro.

** This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-2081, within PNCDI III.

¹ Vezi Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 208-209.

² *Ibidem*, p. 214.

³ *Ibidem*, p. 218.

Turnura evenimentelor politice interne din anul 1940, abdicarea regelui Carol al II-lea în septembrie, preluarea puterii de către Ion Antonescu, proclamarea Statului național-legionar și, în noiembrie 1940, aderarea României la Pactul Tripartit, plus venirea unei misiuni militare germane în România au transmis internațional, dar și național, mesajul că România deja intrase în zona de influență a Reichului⁴. Dincolo de registrul geopolitic, această apropiere de Germania însemna și o mai mare prezență și influență în cadrul comunității germane din România⁵. Această nouă etapă avea să fie marcată și de schimbări în conducerea minorității germane și reorganizări instituționale. De pildă, în septembrie 1940, liderului comunității, Wolfram Bruckner, i s-a comunicat demiterea sa și înlocuirea cu tânărul mult mai radical, Andreas Schmidt⁶. Numirea acestuia ca lider al Grupului Etnic German din România (*Volksgruppenführer*) într-un cadru ceremonial în Brașov, deși a generat dezacord în rândul multor etnici germani, fusese o decizie politică a Reichului și avea să imprime o radicalizare a discursului și activității Grupului Etnic German (G.E.G.)⁷. În consecință, de la finalul anului 1940, începe și restructurarea administrativă și organizatorică a G.E.G.: sediul a fost mutat din Sibiu în Brașov, în noiembrie 1940 a fost inaugurat Partidul Muncitoresc Național Socialist German al Grupului Etnic German din România (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei der Deutschen Volksgruppe in Rumänien, NSDAP der DVR*), fiind începutul clar al „procesului de «alinierare» (*Gleichschaltung*) a Grupului Etnic German din România, prin preluarea și aplicarea fidelă a modelului politic, economic și cultural existent în Germania”⁸.

Stilul de conducere agresivă a lui A. Schmidt, obediența față de Reich și organizarea nou-înființatei entități juridice au generat disensiuni ale acestuia cu autoritățile române. Decretul de înființare juridică a Grupului Etnic German din România, deși fusese tergiversat de către Ion Antonescu, a fost în cele din urmă promulgat în 21 noiembrie 1940, iar libertatea decizională și de organizare în cadrul acestei noi entități era foarte mare, sub condiția ca hotărârile care au legătură cu „menținerea și consolidarea vieții naționale” să fie aprobate de către conducătorul statului român:

⁴ A se vedea Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940-1944*, New York, Palgrave Macmillan, 2006; Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979; Rebecca Haynes, *Romanian Policy towards Germany, 1936-1940*, London, Macmillan Press LTD, 2000.

⁵ Vezi capitolul dedicat adâncirii relațiilor româno-germane în Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*, București, Humanitas, 2007, și lucrarea lui Ottmar Trașcă, *Relațiile politice și militare româno-germane septembrie 1940 – august 1944*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2013.

⁶ Ottmar Trașcă, *Grupul Etnic German din România în «era» Andreas Schmidt. Septembrie 1940 – august 1944*, în *Un veac frământat. Germanii din România după 1918*, ed. Ottmar Trașcă, Remus Gabriel Anghel, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2018.

⁷ Vezi și Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen SS*, Sibiu, Editura Schiller, 2018.

⁸ O. Trașcă, *Grupul Etnic German din România...*, p. 118.

„[...] Art. 2. Aparțin «Grupului etnic german din România», toți cetățenii români, care prin confesia lor la poporul german, au fost recunoscuți ca fiind de origine etnică germană, din partea conducerii grupului etnic și înregistrați ca atare în registrul național al grupului etnic german din România.

Art. 3. Reprezentantul voinții naționale al grupului etnic german din România este «Partidul muncitoresc național-socialist german» (N.S.D.A.P), al «Grupului etnic german din România». (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (N.S.D.A.P) Der Deutschen Volksgruppe in Rumänien). El lucrează în cadrul statului național legionar român.

Art. 4. Cu aprobarea Conducătorului statului național legionar, grupul etnic german din România poate lua, pentru menținerea și consolidarea vieții naționale, dispozițiuni cu caracter de obligativitate pentru membrii lui”⁹.

Practic, activitatea internă, aparatul organizatoric și administrativ, acțiunile și principiile Grupului Etnic German nu aveau cum să fie întrutotul controlate și nicidecum aprobate de către statul român. De altfel, perioada pe care o avem în vedere, 1940-1944, cea a conducerii G.E.G. de către Andreas Schmidt, a fost și cea mai dinamică în materie de propagandă și radicalizare, iar istoriografia românească, și nu numai, a subiectului relațiilor româno-germane, a acordat atenție separată și acestui registru. Analize generoase dedicate activității germanilor din România în anii interbelici, dar și în perioada de început a anilor '40, au fost meticulos documentate de autori precum Ottmar Trașcă¹⁰, Mihai Panu¹¹, Johann Böhm¹², Vasile Ciobanu¹³ sau Florian Kühner-Wielach¹⁴.

După cum Mihai Panu punctează într-o lucrare dedicată propagandei naziste în zona Banatului, deja de la începutul anului 1942, G.E.G. își consolidase o structură ramificată și specializată pe domenii de activitate. De pregătirea ideologică se ocupau școlile de partid. Mai mult decât atât, pentru o mai bună gestionare a activității fusese implementată o organizare teritorială în patru regiuni

⁹ Decretul-lege nr. 3884 din 20.11.1940 pentru constituirea Grupului Etnic German din România, în *MOF*, nr. 275, 21 noiembrie 1940.

¹⁰ Vezi și O. Trașcă, *Andreas Schmidt and the German Ethnic Group in Romania (1940-1944)*, în „Euxeinos”, nr. 19/20 (2015), p. 16-19 și studiul *Constituirea Grupului Etnic German din România și relațiile cu Biserica Evanghelică din Transilvania în primii ani ai «erei» Andreas Schmidt, 1940-1942*, în *AIIIX*, XLVIII (2011), p. 320-325.

¹¹ Mihai Panu, *Capcanele ideologiei. Opțiuni politice ale etnicilor germani în România interbelică*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015 și lucrarea *Filiere și mecanisme de propagandă nazistă în Banat 1933-1945*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014.

¹² Johann Böhm, *Nationalsozialistische Indoktrination der Deutschen in Rumänien 1932-1944*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2008.

¹³ Vezi și lucrarea sa *Germanii în România între anii 1918-1919*, Sibiu, Editura Honterus, 2013, precum și vol. *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, coord. Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Sibiu, Techno Media, 2010.

¹⁴ Florian Kühner-Wielach, *Drumul spre 'alinieră' la național-socialism. Pentru o istorie politică a germanilor din România între 1933 și 1940*, în *Un veac frământat*, p. 77-113.

(Banat, Bergland, Transilvania și Vechiul Regat), fiecare dintre acestea fiind organizate în sub-unități¹⁵.

Din punct de vedere organizatoric, aparatul intern al G.E.G. era format din mai multe birouri sau oficii: administrativ, financiar, juridic, oficiul pentru evidența populației și statistică, oficiul pentru economie, industrie, muncă, oficiul regional țărănesc, biroul pentru presă și propagandă, biroul pentru învățământ, oficiul pentru artă și știință, oficiul pentru sănătatea publică, oficiul pentru educație fizică, tineretul german, serviciul pentru patrie, organizația femeilor, institutul de cercetare și alte câteva oficii¹⁶. Pentru atingerea țelului de a avea cât mai multă independență în raport de autoritățile române, Andreas Schmidt a încercat reorganizarea comunității germane. După efectuarea unui recensământ în aprilie 1941 al etnicilor germani din România, în cadrul căruia s-au înregistrat oficial 542.325 de etnici germani, toți au fost distribuiți în organizații înființate după categorii/grupe profesionale (industriași, muncitori, meserii și comerț)¹⁷.

În privința sectorului educațional, la scurt timp după numirea sa în fruntea G.E.G., Andreas Schmidt a declarat public în octombrie 1940 că primul pas în sistemul de învățământ al comunității va fi preluarea școlilor germane din România¹⁸, iar în noiembrie același an anunța intenția de a desființa școlile confesionale și de a le prelua pe cele naționale¹⁹. Astfel de intenții nu au făcut decât să atragă ostilitatea și opunerea reprezentanților catolici și evanghelici, însă fără prea mult succes. În cele ce urmează, ne propunem o radiografiere a modului în care a fost structurat din punct de vedere organizatoric și cum a funcționat sistemul educațional în cadrul Grupului Etnic German pe durata conducerii grupului de către Andreas Schmidt. Ne propunem, în primul rând, identificarea intențiilor G.E.G. de a

¹⁵ M. Panu, *Filiere și mecanisme...*, p. 109-110. Vezi și Johann Böhm, *op. cit.*, p. 148-150.

¹⁶ M. Panu, *op. cit.*, p. 110-125.

¹⁷ V. Ciobanu, *Contribuții la...*, p. 243.

¹⁸ Andreas Schmidt: „[...] Procesul de educare a grupului nostru etnic către marea comunitate național-socialistă va fi exclusiv o chestiune a Mișcării în viitor. Începând cu săptămâna viitoare, toți tinerii germani vor intra în marea școală de educație a comunității, unde vor fi educați în adevărați național-socialiști. Trebuie să știe fiecare că nu poți deveni peste noapte național-socialist, că nu te poți simți național-socialist doar ascultând la radio. De la vârsta de 10 ani, tineretul va fi educat de către tineri și de la vârsta de 10 ani, omul german aparține partidului până la sfârșitul vieții sale. Și chiar în ziua morții sale, fiecare trebuie să fie conștient dacă a luptat pentru grup sau s-a dedicat întreaga sa viață pentru el. [...] Viziunea național-socialistă nu este o organizație politică, ci o lume a credinței. Mărturisirea pentru național-socialism nu este dovada că cineva este cu adevărat național-socialist. Doar când mărturisirea este urmată de acțiune se face dovada că cineva este cu adevărat național-socialist. Mărturisirea pentru național-socialism prin acțiune este variată: în primul rând, în ceea ce privește problema copiilor, care este cea mai importantă pentru noi.” [t.n.], „Instrucțiunile liderului Grupului Etnic pentru o implicare totală a germanilor din România în vederea confirmării comunității național-socialiste, Andreas Schmidt, la marele eveniment de deschidere a WBHW în Sibiu”, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt” (în continuare, *SDT*), nr. 20277, 15 octombrie 1940, p. 1.

¹⁹ Este vorba de un discurs ținut pe 9 noiembrie la Mediaș, în care A. Schmidt anunța „începutul unei noi ere”, iar *Grupul Etnic German va înființa în curând școli național-socialiste*, în *SDT*, nr. 20304, 11 noiembrie 1940, p. 1.

instrumentaliza școlile germane pentru diseminarea mesajelor propagandistice și mai puțin relația G.E.G. cu diferitele confesiuni religioase din cadrul comunității care avuseseră în subordine școli confesionale. Acest subiect, la fel ca și cel al restructurării sistemului de învățământ pe regiuni sau pe criterii etnice, dată fiind complexitatea acestora, considerăm că fac obiectul unor analize și studii separate²⁰.

Educație, legislație și instituții de învățământ

Amt für schüle / Das Schulamt (Oficiul pentru școli/pentru învățământ) avea destul de mare libertate în organizarea sistemului de învățământ și a programei școlare. Această autonomie fusese înlesnită prin decretul privind sistemul de învățământ din noiembrie 1941. *Decretul-Lege nr. 977 pentru organizarea învățământului german din România* stipula că, după dobândirea calității juridice, Grupul Etnic German are dreptul să înființeze institute de cercetare și educaționale, școli primare, medii teoretice și practice. De asemenea, se menționa că „în relațiile cu statul român, grupul etnic german este reprezentat, în ceea ce privește domeniul școlar, de către Biroul Școlar al grupului etnic german (Secția Școlară)”, iar „Biroul Școlar al grupului etnic german va informa Ministerul Culturii Naționale și Cultelor cu privire la înființarea școlii, pe care ministerul o va confirma dacă sunt îndeplinite condițiile prevăzute de legile școlare românești”²¹.

Acest birou se ocupa de pregătirea profesorilor, iar „formarea cadrelor didactice se va face conform acelorasi norme ca și pentru profesorii școlilor românești”²². Profesorii care au studiat în Germania trebuiau să susțină un examen de calificare, un examen de limba și literatura română, geografia și istoria României. Articolul 2 al decretului stipula că „scopul educației și învățământului școlilor germane este educarea și instruirea celor care fac parte din grupul etnic german din România pentru a deveni cetățeni buni și loiali ai statului român”²³. Având ca temei juridic o prevedere vagă, biroul pentru învățământ putea elabora programe școlare, activități, regulamente școlare și de examinare, ceea ce însemna înlesnirea mesajelor propagandistice, chiar dacă, procedural toate programele trebuiau aprobate de către Ministerul Culturii Naționale și Cultelor.

Articolul 3 prevedea înființarea unui serviciu special pentru învățământul german, condus de un subdirector în cadrul Ministerului Culturii Naționale și Cultelor, care să aibă „competența asupra întregului sistem de învățământ german din România”²⁴. În plus, se menționa că toate școlile aflate în subordinea acestui

²⁰ Vezi Ottmar Trașcă, *Constituirea Grupului Etnic German din România...*, p. 315-327; Dumitru Șandru, *Divergențe între Grupul Etnic German din România și Bisericile evanghelică și romano-catolică*, în „Arhivele Totalitarismului”, VIII (2000), p. 43-55; Florian Banu, *Grupul Etnic German din România – organizație de tip totalitar*, în „Arhivele Totalitarismului”, IX (2001), p. 24-37.

²¹ „Die Stimme der Minderheiten” (Glasul Minorităților), Anul 19, nr. 11-23, noiembrie-decembrie 1941, p. 174.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 175.

²⁴ *Ibidem*.

birou sunt școli publice care beneficiază de aceleași drepturi ca școlile aflate în subordinea directă a statului român, iar dacă Ministerul Cultelor va constata insuficiența personalului didactic german în România, atunci acest oficiu va avea dreptul să recruteze și angajeze profesori germani pe durata unui an școlar. Suplimentar, puteau fi utilizate manuale din Germania, atâta vreme cât acestea nu au „conținuturi sau învățături care încalcă legile și principiile statului român”²⁵. Relevant de menționat este precizarea faptului că inspecțiile școlilor, supravegherea examenelor de final de ciclu de învățământ, chiar participarea directă la evaluarea elevilor se va face prin intermedierea delegatului ministerului²⁶.

În acest context, în presa germană fusese făcut public, printr-un comunicat din partea lui Andreas Schmidt, încă din anul precedent (17 noiembrie 1940), faptul că oficiul pentru învățământ era declarat singura autoritate competentă să gestioneze toate chestiunile legate de sistemul școlar:

„Problemele școlare vor fi gestionate exclusiv de către această instituție. În același timp, împuternicesc Schulamt să se ocupe de coordonarea întregului sistem școlar al Grupului Național. Îl numesc pe camaradul Nikolaus Hol²⁷ [n.a. Nikolaus Hans Hockl] în funcția de șef al Schulamt al Grupului German din România. (Semnat) Andreas Schmidt, liderul grupului național”²⁸.

Solicitările Grupului Etnic German către statul român ca întreg învățământul german și administrarea școlilor cu predare în limba germană să intre complet sub controlul său au fost primite cu reținere. De pildă, în cadrul Consiliului de Miniștri din 23 iulie 1942, Ion Petrovici, ministrul Cultelor, a insistat asupra faptului că, după unire, statul român și-a asumat că va construi școli de stat cu predare în limba germană în afara celor care existau deja în comunitatea respectivă și aparțineau fie Bisericii, fie comunității. Scopul înființării și sprijinirii unor astfel de instituții de învățământ din partea statului român era de a susține identitățile locale ale șvabilor sau sașilor. Însă, observă, I. Petrovici:

„Între timp, poziția minorității germane în România a evoluat. În momentul de față, această minoritate germană nici nu se mai cheamă «minoritate», ci se cheamă «Grupul Etnic German» și se bucură de privilegii pe care mai înainte nu le-a avut. Mai înainte, școlile acestea de stat pe care le-a făcut guvernul român cu limbă de predare germană erau evident făcute cu

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 176.

²⁷ Acesta avea să fie înlocuit în mai 1941 de Kasspar Hürgel, Tot acesta îl va înlocui în funcția de șef al Biroului pentru Artă și Știință pe Wilhelm Staedel, ales episcop evanghelic. Simultan, Hürgel primește și misiunea de a înființa Institutul de Cercetare al Grupului Etnic German din România ca centru științific și Camera de Cultură ca instrument de conducere al creatorilor de cultură. *SDT*, 11 mai 1941, p. 4.

²⁸ „Schule und Leben” (Școala și viața), anul 74, nr. 5, 1940-1941, p. 1.

cheltuiala statului, pentru aceste școli să dea o subvenție. Acum, școlile particulare germane sunt subvenționate în întregime de statul român. Și pentru pactul cu Grupul Etnic German s-a recunoscut dreptul de a-și dirija singur învățământul”²⁹.

Pentru ministrul Cultelor faptul că programa școlară s-ar schimba sau că predarea în limba română nu se va mai desfășura, sau că anumite materii despre istoria, geografia sau cultura română ar fi comasate sau scoase nu reprezenta în mod particular o problemă. Aspectul delicat pe care îl semnală era cel al proprietății imobilelor în care funcționau școlile de stat și pe care G.E.G. le revendica. Acestea, argumenta Petrovici, „sunt luate de la unguri”, iar conform „dreptului internațional acestea sunt proprietatea statului”. Nesigur pe această informație, Petrovici a cerut investigații juridice înaintea adoptării oricărei decizii³⁰.

În cadrul acestor discuții, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, a intervenit subliniind faptul că, potrivit decretului din noiembrie 1941, G.E.G., ca persoană juridică cu drept public, avea dreptul să înființeze și administreze școli de grad primar și secundar, deci exista un cadrul legal care să favorizeze această schimbare administrativă. Analizând componenta logistică și administrativă a celor expuse de Petrovici, pledoaria ministrului Cultelor fusese că administrarea acestor școli ar reprezenta o grijă în minus pentru statul român. Același punct de vedere era împărtășit și de către Mihai Antonescu, puțin mai reținut, care a propus totuși acceptarea cererii G.E.G. sub condiția ca imobilele să rămână în proprietatea statului român, iar Grupul Etnic German să își asume obligația întreținerii acestora și să plătească o chirie simbolică.

În consecință, deja din vara anului 1942, au fost preluate școli medii, superioare, pedagogice și grădinițe de la bisericile catolice, de la cele evanghelice și de la statul român. În plus, au fost înființate noi școli de către G.E.G.: 67 de școli populare, 3 școli medii și 54 de grădinițe³¹. Preluarea școlilor de sub tutela bisericilor catolice sau evanghelice începuse chiar de mai devreme, în urma deciziei Ministerului Cultelor din mai 1942 (vezi tabelul de mai jos ca exemplificare). Prin această decizie, acestea intrau sub administrarea Grupului Etnic German, mai concret, sub coordonarea oficiului de învățământ, iar „serviciul învățământului german din ministerul culturii naționale și al cultelor va întocmi un registru special, în care vor fi consemnate pe localități, toate școlile ce trec în baza convenției, sub conducerea Grupului etnic german, cu situația lor găsită în momentul trecerii”³².

²⁹ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VII (mai-iulie 1942), ed. Marcel Dumitru Ciucă, Maria Ignat, București, Arhivele Naționale ale României, 2003, p. 664.

³⁰ *Ibidem*, p. 665-666.

³¹ M. Panu, *op. cit.*, p. 117.

³² *Cedarea tuturor școlilor catolice germane pe seama Grupului etnic german din România*, în „Universul”, an 59, nr. 143, vineri, 29 mai 1942, p. 5.

Tabel cu școlile catolice germane cedate Grupului Etnic German și cadrele didactice³³

Școlile primare catolice cedate Grupului Etnic German	Grădinițele catolice cedate Grupului Etnic German	Școlile secundare catolice cedate Grupului Etnic German
JUDEȚUL ARAD Comuna Aradul Nou: școala de băieți, 6 învățători (1 post neocupat); școala de fete, 6 învățătoare; com. Comlăruș: 3 învățători, (2 posturi înființate de Grupul Etnic German); com. Engelsbrunn: 3 învățători; com. Glogovăț: 8 învățători; com. Grăniceri: 1 învățător; com. Guttenbrunn, 4 învățători, (1 post neocupat); com. Sănnicolaiul-Mic: 2 învățători; com. Schöndorf: 4 învățători, (4 săli cu 3 învățători, 1 post neocupat); com. Sagul: 3 învățători; com. Siimand; 1 învățător, (1 post înființat de Grupul Etnic German); comn. Traunaiu: 3 învățători, (1 post neocupat); com. Wiesenheid: 2 învățători; com. Zadarlac: 3 învățători.	JUDEȚUL ARAD Com. Aradul Nou: 3 învățători; Com. Guttenhrun: 1 învățător; Com. Zădărlac: 1 învățător.	JUDEȚUL ARAD Com. Arad, jud. Arad: gimnaziu de băieți; com. Jimbolia, jud. Timiș-Torontal: gimnaziu de băieți; com. Timișoara, jud. Timiș-Torontal: liceul de băieți; com. Timișoara, jud. Timiș-Torontal: liceul comercial de băieți; com. Timișoara, jud. Timiș-Torontal: școala normală de băieți, cu școala de aplicație; com. Timișoara, jud. Timiș-Torontal: gimnaziul industrial de băieți.
	JUDEȚUL CARAȘ Com. Reșița: 1 învățător.	
	JUDEȚUL SEVERIN Com. Lugoj: 1 învățător.	
JUDEȚUL TIMIȘ-TORONTAL Corn. Bacova: 6 învățători (4 săli de clase, cu 6 posturi, 2 neocupate); com. Bărateaz: 1 post; comn. Bencecul de Sus: 3 învățători; com. Bobda: 1 învățător; com. Brestovăț: 1 învățător; com. Bulgărușu: 4 învățători; com. Cailacea: 1 învățător; com. Cârani: 3 învățători;	JUDEȚUL TIMIȘ-TORONTAL com. Beșenova Nouă, 1 învățător; com. Cărrii: 1 învățător; com. Deta: 2 învățători; com. Mașloc: 1 învățător; com. Nițchișoara: 1 învățător; com. Orțișoara: 1 învățător; com. Săcălaz: 2 învățători; com. Sărmiculaul German: 1 învățător;	

³³ *Ibidem.*

com. Ciavoș: 2 învățători; com. Comloșul-Mare: școală de băieți, 1 învățător; com. Comloșul-Mic: 3 învățători; com. Deta: 6 învățători; com. Fibiș: 1 învățător; com. Fodorház: 1 învățător; com. Folia: 1 învățător; com. Freidorf: 3 învățători; com. Giarmata: 8 învățători, (2 posturi înființate de Grupul Etnic German); com. Viile Iermatei: 1 învățător; com. Hodoni: 1 învățător; com. Ianova: 1 învățător; com. Johanisfeld: 3 învățători; com. Lunga: 1 învățător; com. Mașloc: 2 învățători; com. Nerău: 1 învățător; com. Neudorf: 2 învățători; com. Omorul Mic: 1 învățător; com. Orțișoara: 4 învățători; com. Periam: școala de băieți, 5 învățători; com. Recaş: 3 învățători; com. Remetea Mică: 2 învățători; com. Satu Mare: 1 învățător; com. Sănnicolaul German: 4 învățători; com. Sepușigou: 1 învățător; com. Teremiia-Mare: școala de băieți, 1 învățător; com. Vizejdia, com. Voiteg.	com. Timișoara II (str. Cantacuzino): 1 învățător; com. Timișoara III: 1 învățător.	
---	--	--

Trebuie specificat faptul că, în cadrul oficiului pentru învățământ al G.E.G. fusese înființat un departament care se ocupa de educația ideologică a profesorilor. Acest Corp al Pedagogilor/Educatorilor Germani (*Deutsche Erzieherchaft*) era un canal de propagare a ideilor legate de identitatea germană așa cum era definită în Reich³⁴, iar în zona Banatului avea o activitate mult mai dinamică în raport de

³⁴ Vezi Randall L. Bytwerk, *Landmark Speeches of National Socialism*, College Station, Texas A&M University Press, 2008; Johann Böhm, *Nationalsozialistische Indoktrination der Deutschen in Rumänien 1932-1944*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2008; *Nazi Propaganda. The Power and the Limitations*, ed. David Welch, London, Routledge, 2015.

mesaje și acțiuni propagandistice³⁵. Cu toate că exista un birou separat dedicat presei și propagandei, astfel de idei propagandistice erau difuzate în sfera educațională cel mai rapid prin presă. De altfel, presa locală germană era foarte dinamică și diversă și încerca să nu se raporteze la evenimentele internaționale care implicau Germania sau România părtinitor, ci se abțineau de la astfel de poziționări care să le fi adus probleme cu autoritățile române³⁶. Dintre publicațiile cu cele mai mari tiraje amintim *Banater Deutsche Zeitung* (transformat în *Südostdeutsche Tageszeitung* – SDT), *Bukarester Tageblatt* (Cotidianul de București), *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* sau *Schule und Leben Sachzeitschrift der Siebenbürgische Sächsischen Lehrerschaft Besiger* (Școală și Viață: Revistă de informații a Corpului Didactic Săsesc din Transilvania), sau *Südostdeutsche Tageszeitung* care devine organul central al Grupului Etnic German din 1941 (după fuzionarea *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* cu *Banater Deutsche Zeitung*).

Spre exemplu, în *Schule und Leben*, în numărul apărut pe anul 1938-1939, unul dintre articole asocia procesului didactic misiunea de a trezi tinerii la „conștientizarea rasială”:

„[...] Ne adresăm instinctului rasial, înăscut fiecărui om, și îl ridicăm la conștientizarea rasială. Cireașa de pe tort este mândria rasială care, în același timp, în interacțiunea cu alte popoare, este un element al unei păci false și al unei respectări reciproce sincere. Aceasta este misiunea comună de educație a tuturor puterilor educative din al Treilea Reich: familia, tineretul și școala. Din această misiune derivă și formarea corpului didactic german, precum și sarcina și poziția sa [t.n.]”³⁷.

După intrarea completă a școlilor de limba germană sub administrarea Grupului Etnic German, programa școlară, indiferent de ciclul de învățământ, a fost adaptată la ideologia național-socialistă. Spre exemplu, din analiza rapoartelor lunare sau trimestriale depuse la conducerile județene ale organizațiilor femeilor care aveau în activitate și predare sau instruire, dincolo de evidența membrilor și a tinerilor cu care lucrau am identificat și două rubrici dedicate consemnării activității de presă și propagandă și una dedicată raportării activității în educație, activități în cadrul comunității și pregătirea educatorilor. De exemplu, în rapoartele lunare pentru anul 1943, în luna februarie, în activitățile educaționale din zona Timișoarei, precum în Grenzland, se înscriau întâlniri de lucru, prelegeri despre grupurile etnice, politici despre populație și cântece obligatorii³⁸. În rapoartele din luna mai 1943, pentru grădinițe era programate cântece („Vânătorul din pădurea de Est”), poezii dedicate mamelor³⁹, jocuri și informații despre activitatea

³⁵ M. Panu, *op. cit.*, p. 118.

³⁶ Idem, *Capcanele ideologiei...*, p. 169-170.

³⁷ „Schule und Leben”, anul 73, nr. 3, 1938-1939, p. 98.

³⁸ ANIC, Fond Grupul Etnic German, dosar 48, f. 137.

³⁹ Trebuie menționat aici faptul că femeile erau organizate în 2 secțiuni: Organizația Femeilor (*Frauenschaft*) și *Frauenwerk* (Munca Femeilor). Misiunea acestor organizații era de a le pregăti pe

Führerului⁴⁰. Alte activități sau materii erau istoria Germaniei, cântece cu tematică de luptă, iar în luna aprilie erau repetate cântece sau versuri în cinstea zilei de naștere a lui Hitler din 20 aprilie⁴¹.

Însă, procesul de *Gleichschaltung*, de aliniere, demarat de Andreas Schmidt, deși a fost intens și mai dinamic în domenii precum presă, propagandă sau artă, totuși, în registrul educației nu a fost atât de eficient pe cât s-a scontat. După cum punctează Vasile Ciobanu, deși G.E.G. avea o destul de mare autonomie în deciziile privind programa, sistemul educațional și gestionarea școlilor germane totuși, principalele decizii nu puteau fi luate fără acordul statului român⁴². În plus, mai era și aspectul frontului: pe măsură ce armatele germane pierdeau teren, presiunea s-a resimțit și în cadrul comunității germane. Pe de o parte, prin recrutările în cadrul SS⁴³, victimele în rândul tinerilor recrutați, pe de altă parte eforturile în termeni de resurse sau încercările femeilor de a compensa în materie de muncă în comunitate au devenit factori care au început să genereze tot mai mult scepticism începând cu anul 1943, atât în privința victoriei cât și a principiilor educației național-socialiste.

Cu toate acestea, au fost și educatori, profesori sau instructori care au militat până la capăt pentru a-și transmite convingerile. De exemplu, în comuna Păuca, județul Sibiu, învățătoarea Erna Salmen, care era responsabilă și de conducerea organizației femeilor G.E.G. din comună, fusese constant monitorizată de către Jandarmerie și Siguranță pentru propaganda și instruirea pe care le desfășura. Într-un raport al Jandarmeriei din localitate, întocmit în 28 august 1944, era analizată activitatea acesteia începând cu anul 1942 pentru a fi identificate potențiale acțiuni ale învățătoarei împotriva statului român. Deși nu au fost reperate astfel de activități în dosarul său, totuși a fost reținută din cauza faptului că, fiind atât de activă în materie de propagandă nazistă, temerea autorităților române era că, în situația replierii trupelor germane după momentul 23 august 1944, Erna Salmen le-ar putea ajuta să preia conducerea posturilor din comună:

„[...] Este singura din comună, intelectuală, care a ținut treaz ideile Hitleriste; a fost atât de înfocată Hitlerist încât ajunsese ca să ducă de ea teamă chiar cei din G.E.G.

Nici în acest an nu s-a găsit că s-ar fi manifestat pe față contra intereselor Statului.

Activitatea acestei conducătoare Hitleriste, deși nu s-a manifestat pe față contra ordinii și Siguranței Statului, totuși, prin calitatea de conducătoare

femei pentru a deveni mame și apoi să fie capabile să își să-și educe copiii după regulile național socialiste.

⁴⁰ ANIC, Fond Grupul Etnic German, dosar 48, f. 145.

⁴¹ *Ibidem*, f. 241.

⁴² V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 251.

⁴³ Vezi Paul Milata, *passim*. A se vedea și Johann Böhm, *Die Gleichschaltung der Deutschen Volksgruppe in Rumänien und das «Dritte Reich» 1941-1944*, Frankfurt am Main-Berlin, Peter Lang Verlag, 2003.

în această organizație, în cazul numai că pe raza postului ar sosi armata germană, care ar fi contra Statului și ea ar fi din cei care le-ar da concurs chiar până în sacrificiu, atât este de hitleristă, motiv pentru care, conform ordinelor ce sunt s-a ridicat de la domiciliu”⁴⁴.

De altfel, tocmai din pricina radicalizării Grupului Etnic German și a încercării lui Andreas Schmidt de a replica *ad literam* în cadrul comunității germane modelul Reichului, autoritățile române au monitorizat îndeaproape activitatea grupului și a membrilor săi⁴⁵. Începând cu anul 1940, numărul broșurilor, cărților sau materialelor de propagandă confiscate, care erau trimise din Germania ilegal în țară, a crescut substanțial⁴⁶. Mai mult decât atât, deși grupul țintă pe care astfel de materiale îl vizau erau etnicii germani, cu precădere segmentul de vârstă tânăr, deci erau redactate în limba germană, totuși în 1942-1943 atenția s-a extins și în afara comunității și o serie de materiale au fost redactate și în limba română.

Concluzii

Alegerea concentrării atenției noastre asupra perioadei 1940-1944 pentru aceste rânduri s-a datorat faptului că aceștia au fost anii în care comunitatea germană din România a fost aruncată în malaxorul deciziilor lui Andreas Schmidt, a planurilor și intereselor, unele sincrone, ale contradictorii între al Treilea Reich și G.E.G. În aceeași notă complexă s-au înscris și interacțiunile cu autoritățile române, dată fiind relația tensionată dintre Schmidt și Ion Antonescu.

Nerăbdător să își impună structura, ideile și să implementeze în comunitatea germană din România un model cât mai fidel Reichului, Andreas Schmidt a început restructurarea Grupului Etnic German încă din primele zile ale numirii sale ca lider. Educația, presa și propaganda au fost printre primele registre supuse schimbărilor, acest lucru și pentru că Schmidt dorea să transforme G.E.G. în ceea ce Joseph Goebbels, Ministrul Propagandei Publice, consemna în februarie 1942 despre societatea germană că tocmai își trăiește ideologia și nu mai are de ce să o învețe⁴⁷.

Primind dreptul din partea statului român de a-și gestiona programa, manualele, instituțiile de învățământ, selecția cadrelor didactice, inspecțiile, structura anului școlar, Schulamt – Oficiul pentru Învățământ – din cadrul G.E.G. a încercat croirea unei noi identități germane⁴⁸. Modul în care fiecare regiune, școală, organizație au aplicat noile norme și principii rămâne un registru încă ofertant pentru istoriografia subiectului, dată fiind fragmentarea arhivistică a acestor instituții.

⁴⁴ Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale, Fond Postul de Jandarmi Pauca, dosar 1, f. 385.

⁴⁵ Daniela Popescu, *The German Ethnic Group in Romania's Propaganda Practices As Perceived by the Romanian Authorities*, în *TR*, vol. XXXI, Supplement No. 2, 2022, p. 36-48.

⁴⁶ ACNSAS, Fond Documentar, dosar 3150, f. 90-94.

⁴⁷ *The Goebbels Diaries 1942-1943*, ed. Louis P. Lochner, New York, Doubleday 8c Company, Inc., 1948, p. 104.

⁴⁸ Vezi și studiul Diane Kohl, *The Presentation of «Self» and «Other» in Nazi Propaganda*, în „Psychology & Society”, 2011, vol. 4, p. 7-26.

Istoria tumultuoasă a comunității germane din România secolului al XX-lea nu s-a oprit nici în ziua de 23 august 1944, nici la momentul semnării convenției de armistițiu din septembrie 1944, care punea capăt existenței juridice a Grupului Etnic German, ci avea să aducă provocările deportărilor în Uniunea Sovietică⁴⁹ și apoi a unui alt tip de regim, cel comunist⁵⁰.

Fie că vorbim de sași, șvabi sau alți etnici germani declarați, în toate așezările lor, sistemul educațional și cultural, deși zguduit de imixtiunile politice, și de activitatea Grupului Etnic German totuși a continuat să funcționeze. Nu toți educatorii, învățătorii, profesorii sau personalul didactic s-au abătut de la vocația profesiei și nu au căzut în mirajul discursului național-socialist⁵¹. Diferitele domenii de cercetare și-au continuat activitatea, chiar dacă a existat problematica finanțărilor, a reducerii publicului și a competiției publicațiilor sau materialelor care veneau din spațiul german⁵².

Education, schools and propaganda in the German ethnic group in Romania (1940-1944)

Abstract

The Romanian mid1930s faced a startling increase of the number of those who embraced various forms and ideas of extremist discourse. It was also the case for various members of the main German-speaking groups in Romania who embraced the ideology of National Socialism promoted by the German Nazis. The Germans from Romania had their political and institutional representation, local dynamic press, schools, business and were in touch with the news and with the current events and trends from the Reich. Yet only a part of this large ethnic group embraced Reich's path. The German Ethnic Group in Romania (G.E.G.) functioned as an organizational structure which had several interconnected offices such as the Administrative Office, the Legal Office, the Office for Statistics and Population, the Office for Education or the Press and Propaganda Office. The Schulamt (The Office for Education) was in charge not only with the educational curricula but also with administrating the German schools starting with 1940.

One of the aims of this paper is to offer a better understanding of the administrative structures of the German Ethnic Group in Romania, particularly the educational branches in charge with educating young members of the German community in Romania and their teachers in the Reich's principles, ideas, and spirit.

Keywords: *The German Ethnic Group in Romania; education; schools; propaganda.*

⁴⁹ Laura Gheorghiu, *Comunitatea dispărută. Germanii din România în perioada 1945-1967*, București, Tritonic, 2015.

⁵⁰ Florian Kühner-Wielach, *The Romanian Germans and the Securitate Heritage. An Outline of the Problem and Research Potential*, în „Euxinos”, nr. 19-20 (2015), p. 57-68.

⁵¹ Vezi Vasile Ciobanu, *Conceptiile democratice ale lui Onisifor Ghibu*, în *Transilvania în istoria și conștiința românilor*, coord. C. Gh. Marinescu, Iași, I.M.F., 1985, p. 70-81.

⁵² Vezi ca studiu de caz capitolul *Realizări științifice*, în V. Ciobanu, *Contribuții la....*, p. 308-337.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDBM</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= <i>Epigraphica Anatolica</i> , Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= <i>Gerión</i> . Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= <i>Heraldica Moldaviae</i> , Chișinău
<i>HU</i>	= <i>Historia Urbana</i> , Sibiu
<i>HUI</i>	= <i>Historia Universitatis Iassiensis</i> , Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , București-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>ILLPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznań
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= <i>Junimea literară</i>
<i>JRS</i>	= <i>The Journal of Roman studies</i> , London
<i>LR</i>	= <i>Limba română</i>
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)

MA	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
MGH	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
MI	= Magazin istoric, București
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN	= Muzeul Național, București
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial al României
Navarro	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
NBA	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OI	= Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
PLRE	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA	= Revista arhivelor
RBAR	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC	= Revista catolică
RdI	= Revista de istorie
REByz	= Revue des Études Byzantines
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études Sud-Est européennes
RHP	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
RHSEE	= Revue historique de Sud-Est européen
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
RIM	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR	= Revista istorică română, București
RIS	= Revista de istorie socială, Iași
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIU	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RJMH	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM	= Revista muzeelor
RMD	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
RMM	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
RMM-MIA	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR	= Revista Medicală Română
RRH	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde